

Deák Ágnes

SUTTOGÁSOK ÉS HALLGATÁSOK

Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867

Osiris, Bp. 2018. 350 oldal

Deák Ágnes, a 19. századi magyar eszme- és politikatörténet jeles kutatója művében az 1861–1867 közötti magyarországi kormányzati sajtópolitika elveinek és gyakorlatának a történetét dolgozta fel, nem érintve a korszakban külön koronaországként igazgatott Erdélyt és Horvát-Szlavónországot. Amíg ugyanis – miként azt bevezetőjében a szerző is hangsúlyozza – a Habsburg Monarchia kormányzati sajtóellenőrzésének 19. századbeli általános történetéről, a cenzúra működéséről, az 1848 előtti előzetes sajtócenzúráról, az 1848-ban elfogadott sajtótörvényről, illetve a dualizmus sajtóviszonyairól már alapos ismeretekkel rendelkezünk, a Schmerling-provizóriumról egyelőre általánosságban vagy csak esettanulmányok szintjén vannak ismereteink.

A nyolc – bevezetéssel, összegzéssel, valamint a függelékekkel együtt tizenöt – fejezetre tagolt monográfia három nagyobb egységben tárja elénk a vizsgálódások eredményeit. Az első egységben (1–4. fejezet) a szerző a korabeli politikai környezetet, a szereplőket és a lapokat mutatja be. Munkáját a régebbi és legújabb szakirodalom, valamint nyomtatott források alapján az előzmények, azaz az 1851–1860 közötti birodalmi „sajtórendtartás” és politika rövid ismertetésével kezdi. Az olvasó így átfogó képet kap az igazságügy-minisztérium helyett a belügyminisztérium által kidolgozott, a Monarchia valamennyi tartományában érvényben lévő 1852. évi sajtópátensről, amelynek eredményeként közvetett, de annál intenzívebb kormányzati ellenőrzés következett be a sajtópolitikában. Jóllehet, a korlátozott alkotmányossághoz visszatérést ígérő 1860. októberi diplomát követően Magyarországon átalakult a közigazgatási és bírósági rendszer, a sajtófelügyelet az államrendőrség hatáskörébe tartozó feladatként továbbra is a rendőri hatóságok kezében maradt. A hatósági jogkörök és a rendelkezések körüli kérdések és viták, valamint a turbulens politikai légkör azonban elbizonytalanította a rendőri hatóságokat, miközben a Helytartótanács és a magyar kancellária állásfoglalásai sem voltak következetesek a tárgykörben. Mindez, illetve az 1861. februári pátens, majd a feloszlott országgyűlés 1861 nyaratól egyre szigorodó sajtóellenőrzést eredményezett.

A neoabszolutizmus évtizedeiben a magyar liberális politikai elit számára a sajtószabályozás terén a sajtószabadság elvét deklaráló, a sajtótermékek terjesztését megelőző rendőri vizsgálatot nem ismerő és esküdtbíráskodást előíró 1848. évi 18. tc. jelentette az igazodási pontot. Ezzel szemben Forgách Antal kancellár és Pálffy Móric helytartó – a februári pátens értékeléséből fakadó politikai nézetkülönbségük ellenére – a perszonáluniós célkitűzések helyett az államjogi kompromisszumok elfogadására igyekeztek hangolni a közvéleményt, miközben az 1862. év decemberében, a birodalom nyugati felére elfogadott sajtótörvény hatályon kívül helyezte az 1852. évi rendeletet, jelentősen enyhítve a sajtóellenőrzést. A szerző az 1862–1865 közötti, azaz az említett három szabályozásról alkotott sajtóirányítási és -felügyeletbeli véleménykülönbségeket nem csupán a három fő döntéshozó szerv (magyar kancellária, Helytartótanács, rendőrminisztérium) levelezései, törvénytervezetei alapján ismerteti. A jogi szabályozás és a napi politika közötti feszültségekről kapott képet az azokra adott magyarországi reakciók (például magánlevelezések, naplórészletek, újságcikkek), valamint a miniszter- és államtanácsi álláspontok, illetve a bécsi minisztériumokkal és más központi szervekkel történő érintkezések részletes bemutatásával teszi teljessé.

Deák Ágnes a szakirodalom és az újonnan feltárt levéltári források alapján összeállított sokszínű tablóban ábrázolja az udvart kiszolgáló, illetve az udvar politikai érdekeit képviselő

hivatalnokréteg tagjait, rövid pályaképekben felvázolva a politikai beállítottságukat és személyiségjegyeiket. Így például Kelemen Mór helytartótanácsi, majd kancelláriai fogalmazóról nem csupán liberális, sőt demokrata múltjából kapunk képet, de Mikszáth Kálmán tolmácsolásában magunk elé képzelhetjük a „komoly, hallgatag férfit”, a „pontos, szorgalmas tisztviselőt” is. A Kecskeméthy Aurél szerint „fontoskodó, fondorkodó, okos kis számár” Okolicsány Zsigmondról, a pedáns helytartótanácsi titkárról pedig kiderül, hogy sem a kemény hangvétel, sem az irónia nem állt távol tőle. A szerző a korabeli lapok körképében ugyanezt a többoldalú megközelítést követi. A rövid laptörténetek mellett közölt összefoglaló statisztikák ugyanis a kortársak véleményével, megjegyzéseivel, utalásaival kiegészítve kerülnek az olvasó elé. Így a legfontosabb adatokon (műfaj, kiadó, szerkesztő), számokon (összesített adatok, előfizetők) túl az azokra reflektáló, a korabeli magyar irodalomban is meghatározó szerepet játszó személyek (például Arany János, Eötvös József) megszólaltatása az irodalom–sajtó–politika hármásának komplex képét nyújtja.

A szerző a kötet második nagyobb egységében (5–7. fejezet) a bécsi sajtópolitikát mint az egyik meghatározó kormányzati eszközt, valamint a kormányzat által támogatott, megtűrt és tiltott sajtótermékek vizsgálatát helyezi kutatásának középpontjába. A korábbi, 1850-es évek kézi vezérlésű, a bécsi kormányt képviselő hivatalos lapjait felváltó félhivatalos periodikák pénzügyi, szellemi feltételeinek, valamint a velük kapcsolatos, egymástól azonban eltérő kormányzati elképzeléseknek, igényeknek szinte kizárólag levéltári kutatásokra épülő, részletgazdag ismertetéséből kiderül, miért és hogyan került 1864-re ismét előtérbe a centralizáltabb sajtóirányítás terve. A félhivatalos lapok függetlensége ugyanis nem váltotta be a hozzáfűzött kormányzati reményeket, így azok hivatalossá szervezése mellett döntöttek. Jóllehet Pálffy helytartó és az új kancellár, Zichy Hermann hasonló, rendteremtő habitusa révén az átszervezés politikailag sikeres volt, pénzügyileg és hatás tekintetében deficitet eredményezett, nem hozta meg a várt eredményeket. A folyamatot a szerző élethűen szemlélteti is a két, ugyancsak primer források által ismertetett félhivatalos-hivatalos lap, az *Ungarische Nachrichten* és a *Sürgöny*, illetve az esetleges vagy rendszeres kormányzati támogatást élvező lapok (például a *Pesti Hirnök*) történetének a bemutatásával.

A Monarchia nyugati felének opportunitásával szemben a magyarországi sajtópolitikában a szigorú tiltás érvényesült. Ezt támasztja alá – a szabályozás összehangolására tett próbálkozásokon túl – a számos példával hitelesített, tartalmakra vonatkozó magyar tiltólista, a sajtó elleni hatósági fellépések sokszínűsége, a számos sajtóper, továbbá a színdarabok és képi ábrázolások korlátozására irányuló kormányzati intézkedések.

A harmadik, legkisebb egységben (8. fejezet) Deák Ágnes meggyőzően bizonyítja, hogy a Schmerling-provizóriumot követően az 1865 nyarán kibocsátott, szabadabb sajtót biztosító, ideiglenes szabályozás hiába ígért fordulatot, a megélnkülvő politikai légkörben – a kisebb módosulások, enyhítések ellenére – a sajtópolitikában változatlan irányelvek és gyakorlatok érvényesültek. Megtartva az előző egység tematikai rendjét, a kormánypropaganda ismertetését követően a szerző a támogatott, majd a tiltott lapokról nyújt részletes képet, egyszerűen szemléletesen ábrázolja a sajtóban megjelenő műfaji megélnkülvést. A (nemzetiségi) röplapirodalom, illetve a sajtóban közölt parlamenti beszédek révén nagyobb teret kapott a politikai nyilvánosság. Egyidejűleg olyan munkák is napvilágot láttak, mint Horváth Mihály *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben* című műve, amelyet a jelentő ágensek a legveszélyesebb kiadványként értelmeztek, illetve találkozhatunk a magyar kancellária számára 1861 óta adott első közvetlen uralkodói utasítással is.

Műve összességében Deák Ágnes nem csupán összefoglalja kutatási eredményeit, hanem a részletesen ismertetett kormányzati sajtópolitikán túl a másik oldal, azaz a kiszámíthatatlanságnak kitett (újság)írók, kiadók, szerkesztők bizonytalan helyzete mellett a némán továbbélő

politikai értékekről és érzelmekről is említést tesz. Bemutatja a bécsi sajtópolitikát kiszolgáló személyek további sorsát, valamint tájékoztat az 1867. évi sajtóban megtapasztalt nehézségekről (például a személyeskedésekig menő bírálatokról, vádaskodásokról) is, előrevetítve a kiegyezés utáni, sajtón túlmutató kihívásokat.

A különböző szempontokból megvizsgált, így újra és újra felmerülő elemek egyre táguló látókörével a szerző olykor kilép a sajtótörténet keretei közül más témák, például a nemzetiségek története, a diplomácia-, jog- vagy az egyháztörténet tárgyalásának irányába. Ez utóbbi erős jelenlétét bizonyítja például, hogy a lapszubbvencióknál megjelenő informális főpapi kapcsolatok ismertetésén túl a morálisan és/vagy vallási okokból kifogásolt tartalmakkal szembeni ellenvetésekről, lépésekről ugyancsak információkat kapunk. Diplomáciatörténetileg is érdekes mozzanatok a berlini *Kladderadatsch* című lapból a Miksa főherceg mexikói császárságára tett epés megjegyzések, vagy a Ferenc Józsefnek knédllivel szimbolizáló karikatúra is. A szerző az egyes megállapításait, következtetéseit több szempontból, valamint több eset alapján bizonyítja, illetve illusztrálja, rávilágítva ezzel a sokszor önkényesnek és/vagy esetlegesnek tűnő eljárások mögötti törvényszerűségekre. Például mind a hazai, mind a külföldi lapok esetében újra és újra igazolódik a szerényebb publicitással bíró, tudományos jellegű munkák, valamint a nagyközönségnek szánt népszerűsítő könyvek, szépirodalmi munkák közötti döntéshozói különbségtétel.

Deák Ágnes kutatási eredményeit folyamatosan összegegyezteteti a kortársak nézeteivel, véleményeivel (főként Jókai Mórival) és a szakirodalom (elsősorban Buzinkay Géza sajtótörténeti munkáinak) eredményeivel. Ennek megfelelően művében a kéziratos források, azaz négy – három hazai és egy bécsi – gyűjtemény anyagain kívül fontos szerepet kapnak a 19. századi (újság)író naplók, visszaemlékezések, a kiadott törvénytárak, a minisztertanácsi jegyzőkönyvek, illetve szigorúan a vizsgált időszak korábbi és legfrissebb szakirodalmára koncentráló szakmunkák. Mindeközben folyamatosan felhívja a figyelmet a források hiánya miatti fehér foltokra is.

Az információ- és részletgazdag kötetben történő tájékozódásban a szerző többféle módon segíti olvasóját. A különböző levéltárak kútfői alapján összeállított statisztikákkal (ilyenek például az egyes lapok példányszámainak, pénzügyi támogatásainak stb. kimutatásai, amelyeket a függelékben közöl) bővíti az olvasók ismereteit. Megadja az általa felhasznált és közölt illusztrációk lelőhelyeit, valamint név- és periodikamutatóval is ellátta munkáját. Világos, tömör stílusban megfogalmazott, forrásokkal alátámasztott, meggyőző megállapításait, eredményeit, továbbá összegző véleményét olykor humoros, frappáns szövegbéli (például a „Hol van Garibaldi, és min töri a fejét? című cikk verte ki nála a biztosítékot”) és képi (például szerkesztői párbaj ábrázolása a *Bolond Miskában*) megoldásokkal is megerősíti, illetve színesíti. A lábjegyzet helyett a főszövegben helyet kapó kiegészítések (kiadók, szerkesztők), magyarázatok (például pénzügyi év) szintén az olvasót segítik, miképpen a második egység bevezető szakaszában a rendszerezést és átláthatóságot biztosító szerzői kérdések–válaszok is.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a korábbi részeredményeket is szem előtt tartó, az 1861–1867 közötti sajtó- és politikátörténet hiánypótlására vállalkozó munka olyan átfogó, közérthető, ám egyúttal mélyreható és sokszínű képet nyújt (még hozzá igényes kiadásban), amely kiinduló alapja lehet a további, akár a speciálisabb könyv- és sajtótörténeti vagy azzal kapcsolatos, más tárgykorú kutatásoknak, miközben képes felkelteni a laikus, szélesebb olvasóközönségnek a téma iránti érdeklődését is.

Bárány Zsófia